

EXCURS I bij hoofdstuk 2

Hypothesen voor Maria's afstamming van David

Calvijns opvatting

Johannes Calvijn hield eraan vast, dat Mattheüs én Lukas Jozefs stamboom weergeven.¹ Ook stelt hij, dat uit deze stambomen niet met zekerheid kan worden vastgesteld, dat Maria van David afstamt.² Zelfs deed hij de nogal opvallende uitspraak – die overigens weinig of geen aandacht kreeg in de literatuur – ‘zij zou immers uit den stam van Juda hebben kunnen zijn, zonder tot het geslacht van David te behoren’.³ Dat betekent dat Calvijn het niet noodzakelijk vond dat Maria davidisch moest zijn. Hij hield in deze uitspraak wel zonder nadere motivatie vast aan haar afstamming van Juda. Mogelijk dacht hij aan Hebréeën 7:14. Evenwel poogde hij toch op twee manieren Maria's verwantschap met David aan te tonen.

Calvijn wijst op Mattheüs 1:16. ‘Jakob verwekte Jozef, de man van Maria, uit wie geboren is Jezus, Die Christus genoemd wordt.’ Calvijn schrijft dan (cursiveringen van mij, TvdB):⁴

‘Geheel juist wordt dus uit de woorden van Mattheüs opgemaakt, dat Christus, omdat Hij *uit* Maria geboren is, voortgekomen is *uit haar zaad*, evenals, wanneer gezegd wordt, dat Boaz geboren is *uit Rachab* (Matth. 1:5), een gelijke voortbrenging wordt aangeduid.’ Mattheüs ‘onderscheidt deze wonderbare wijze van voortbrengen van de gewone manier, namelijk dat Christus door haar *uit het zaad van David* is voortgebracht. Want op dezelfde wijze, waarop gezegd wordt, dat Izak uit Abraham, Salomo uit David, Jozef uit Jacob geboren is, wordt gezegd, dat Christus uit zijn moeder geboren is. Want de evangelist heeft zijn woorden zo aaneengeschakeld, en wanneer hij wil bewijzen, dat Christus zijn oorsprong heeft uit David, is hij tevreden met dit ene, dat Hij *uit Maria* is geboren. En daaruit volgt, dat hij het als een bekende zaak heeft aangenomen, dat Maria een verwante is geweest van David.’

Calvijn veronderstelt hier, dat, als Mattheüs kon volstaan met de woorden ‘Maria, *uit* Wie geboren is Jezus’, hij ervan uitging dat Maria's davidische afkomst toen een bekende zaak was en niet meer specifiek vermeld hoefde te worden. Een vergelijkbare veronderstelling om aan te nemen dat Maria davidisch was, doet hij elders door het als bekend te veronderstellen dat Maria met Jozef verwant was.⁵ De vraag blijft echter staan wat zo nog het nut is van een door twee evangelisten vermelde stamboom van *Jozef*. Kon Mattheüs het niet evengoed als bekend veronderstellen, dat Jozef verwant was aan David? Toch noemt hij Jozefs stamboom. Met evenveel recht kan gesteld worden dat Mattheüs Maria's afstamming onnodig vond, omdat hij het als een bekende zaak aannam, dat die niet relevant was. Calvijn stelt dan dat Maria's afstamming van David was af te leiden uit het woordje *uit* (Maria). De gedachtegang is: de Christus zou uit het zaad van David voortkomen, dus was Maria een verwante van David. Meer bewijs in de vorm van een stamboom of een losse vermelding is dan niet nodig. Het woordje *uit* heeft dan dezelfde afstammingsbepalende waarde als bijvoorbeeld de afstamming van Izak *uit* Abraham. Dat wil zeggen, dat de geboorte uit alleen Maria volgens Calvijn hier door het woordje *uit* dezelfde afstammingsbepalende waarde heeft als de geboorte van een kind uit een man én vrouw. Maria vertegenwoordigt zo de afstamming van de man. Dit wijkt echter af van het Bijbels gangbare, dat de afstamming alleen wordt bepaald door de vader. Maar Calvijn legitimeert zich door zijn visie op het woordje *uit* in vergelijking met andere Schriftplaatsen, zoals Mattheüs 1:5 waar sprake is van een geboorte *uit* Rachab. De vraag laat zich niet onderdrukken of dit niet allemaal erg vergezocht is? Was dit werkelijk de bedoeling van Mattheüs? Is het woordje ‘uit’ in o.a. Mattheüs 1:5 en 1:16 niet meer dan een toevallige woordovereenkomst? Ook de vertaling

---

¹ Joh. Calvijn in een preek over Mattheüs 1/Lukas 3 en in zijn *Verklaring van de Bijbel, Evangeliën* (harmonie van de drie synoptische Evangeliën), in de vertaling van A. Brummelkamp, Kampen, 6 januari 1871, 95, 96.

² Joh. Calvijn, *a.w.* schrijft bij Mattheüs 1:1-16/Lukas 3:23-38, 95: ‘Vraagt iemand nu, of het door Mattheüs en Lukas gegeven geslachtsregister, duidelijk en afdoend bewijst, dat Maria uit Davids geslacht afstamde, zoo beken ik eerlijk, dat het er niet met zekerheid uit afgeleid kan worden.’

³ Joh. Calvijn, *a.w.*, 94.

⁴ Joh. Calvijn, *Institutie*, boek II-XIII-3, laatste gedeelte, in de vertaling van A. Sizoo, W.D. Meinema, Delft, 1931/1956. In dit gedeelte gaat het overigens enkel hierom, dat Christus uit het vlees en bloed van Maria het ware menselijk vlees heeft aangenomen.

⁵ In zijn *Verklaring van de Bijbel, Evangeliën* 94, 95 gaat Calvijn van de vooronderstelling uit ‘dat de verwantschap van Maria en Jozef destijds algemeen bekend was’. Uit Jozefs geslachtsregister kon worden opgemaakt dat ook Maria van Davids geslacht was. Maar elders verklaarde hij, zoals eerder opgemerkt, dat het daaruit niet met zekerheid afgeleid kon worden.

uit Rachab in plaats van *bij* Rachab is discutabel.⁶

Wat betekent het verder concreet, dat Christus is voortgebracht uit *Maria's zaad* of door Maria uit het *zaad van David*? De betekenis van het woord zaad komt in hoofdstuk 2 ter sprake.

De indruk rijst, dat Calvijn wel erg veel heeft willen lezen in de woorden 'uit Maria'. Hij honoreerde echter juist niet het eerste deel van dit vers (Mat. 1:16). Nadrukkelijk noemt Mattheüs daar eerst *Jozef als man van Maria*.

De man bepaalt de afstamming. Voor Mattheüs was het voor de davidische afstamming van Jezus voldoende dat Maria met Jozef uit Davids huis getrouwd was, ongeacht de vraag of zijzelf davidisch was.

Een tweede grond vond Calvijn in Numeri 36:6-9. Maar zijn beroep hierop is niet terecht. Dit wordt hieronder toegelicht.

Jozef en Maria binnen dezelfde stam getrouwd?

Er wordt wel gesteld, dat een man volgens Numeri 36:6-9 met een vrouw van dezelfde stam of hetzelfde geslacht moest trouwen.⁷ Jozef zou daarom altijd trouwen met een davidisch meisje. Het gaat in Numeri echter slechts over huwelijken van erfdochteren, en uit niets blijkt dat dit ten aanzien van Maria aan de orde was. De regel uit Numeri is geen algeheel verbod om te huwen buiten de eigen stam. Voor een man zou dit met het oog op zijn erfenis ook niets uitmaken en voor een meisje dat geen erfdochter is evenmin. Eliseba, naar wie Elizabet is vernoemd, was uit de stam van Juda maar trouwde met de leviet Aäron. Bovendien bewijst deze theorie haar eigen onjuistheid, omdat Maria's vader, als die davidisch was, niet zou trouwen met een levitisch meisje (zus van Zacharias of Elizabet). Deze theorie om te bewijzen dat Maria davidisch was, 'bewijst' dus de facto juist dat Maria's vader een leviet was.

'Van dezelfde stam' betekent hier de stam van Juda. Dat is breder dan alleen het geslacht van David als deel daarvan. Als Jozef binnen dezelfde stam zou trouwen, dan hoefde Maria nog niet davidisch te zijn, zoals Calvijn al beseftte.

Deze hypothese is om beide genoemde redenen dus niet correct.

Vermeldt Lukas Maria's stamboom?

Er zijn pogingen gedaan om aannemelijk te maken, dat Lukas Maria's geslachtsregister weergeeft. Dat lijkt aantrekkelijk. Het zou verklaren waarom het zo verschilt van dat bij Mattheüs. Daarbij lijkt één argument sterk: Jozef kan nu eenmaal geen twee vaders hebben gehad, Heli (Luk. 3) en Jakob (Mat. 1).⁸ Verdedigers hiervan zijn onder anderen Luther, de Statenvertalers,⁹ Bengel en Dächsel.¹⁰ Men gaat ervan uit dat Lukas de genealogische lijn weergeeft. Hoe is deze nu Maria's stamboom? Daar zijn twee theorieën voor.

Bij de eerste theorie leest men in Lukas 3:23b *schoonzoon* in plaats van zoon: 'Hij was, naar men dacht, de Zoon van Jozef, de zoon van Heli'. Dat moet '*schoonzoon* van Heli' zijn, redeneert men.¹¹ Dan is Heli de vader van Maria

⁶ Doorgaans wordt in plaats van 'uit' met *bij* vertaald, maar 'uit' is mogelijk. King James Version: *out of*. Mat. 1:5 luidt: 'Salmon verwekte Boaz *bij* Rachab' (HSV).

⁷ Bijvoorbeeld door Eusebius in zijn *Historia Ecclesiastica*, I-VII-17, geciteerd uit een vrij bewerkte vertaling door Chr. Fahnert: 'Tot zover Africanus. Nu het geslachtsregister van Jozef duidelijk is, weten we zeker dat behalve hij ook Maria uit dezelfde stam afkomstig was. Want volgens de wet van Mozes was het niet toegestaan om met iemand uit een andere stam te huwen. De wet had bevolen, dat je moest trouwen met iemand uit je eigen stam en vaderlijke groep; anders zou het erfdeel van een geslacht kunnen overgaan van de ene stam op een andere. Dat lijkt mij voldoende.' Zo ook in de SV, Kanttekening 12 bij Mat. 1:16: '...omdat het bij de Joden gebruikelijk was in zijn geslacht te trouwen'. Joh. Calvijn baseert zich hier ook op in zijn preek over Mattheüs 1/Lukas 3 en in zijn eerdergenoemde *Verklaring van de Bijbel, Evangelien*, 93 en stelt, dat in de persoon van Jozef ook het geslacht van Maria begrepen wordt. Wilhelmus à Brakel zag het juist, zie zijn *Redelijke Godsdienst*, deel I, hoofdstuk XVII-XXVII-3.

⁸ Aanhangers van de historisch-kritische methode stellen, dat beide stambomen slechts een theologisch statement beogen, nl. dat Jezus de Zoon van David is, en niet een weergave zijn van de feitelijke namen. Zo bijv. R.E. Brown, *The Birth of the Messiah*, Doubleday, 1977, 93-94.

⁹ Zie SV Kanttekening 28 bij Lukas 3:31 en kanttekening 9 bij Jeremia 23:5.

¹⁰ Karl August Dächsel (1818-1901), *Bijbelverklaring*. Bij Lukas 3:23 beroept hij zich op hebraïst Christophorus Helvicus (Christoph Helvig, 1581-1617), Giessen. Dächsel's opmerking dat de Joodse traditie (H)eli als vader van Maria noemt is mogelijk gebaseerd op het werk van John Lightfoot (1602-1675), genaamd *Horae Hebraicae*, waarin deze wijst op de Talmud B. Hagigah 2,77d. In een passage wordt een Miriam in de hel genoemd, 'dochter van 'LYBSLYM'. Voor 'LY wordt dan gelezen Heli. De hoofdletters staan voor een Hebreeuws woord, dat ook gelezen kan worden als 'alei betzalim' (uienblad). Lightfoot was zelf niet zeker of Heli bedoeld was. Op geen enkele wijze blijkt uit de bedoelde passage zelf, dat deze betrekking heeft op Jezus' moeder (Strack und Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, zweiter Band, München, 1924, 155 bij Lukas 3:23). Miriam was een veelvoorkomende naam.

¹¹ Joh. Calvijn wijst deze suggestie juist af in zijn *Verklaring van de Bijbel, Evangelien*, bij de uitleg van Mattheüs 1:1-16/Lukas 3:23-38, 95.

en Maria een afstammeling van David via een andere linie dan Jozef in Mattheüs 1.¹² Zo kan meteen het probleem omzeild worden, dat er niemand op de troon zou zitten uit het nageslacht van koning Jechonia (Jer. 22:30), van wie Jozef wel, maar Maria dan niet afstamde. Kortom: Lukas noemt in 3:23b Jozef, maar bedoeld is Maria!

Als weerlegging moet gezegd worden dat Lukas zich dan wel heel vreemd en ongebruikelijk heeft uitgedrukt.¹³ Er is door sommige geleerden opgemerkt, dat dit in het dagelijks leven misschien nog mogelijk is, maar nooit in een stamboom. Waarom zou Lukas de naam van Maria er dan niet eenvoudig bij vermeld hebben?¹⁴ Die ontbreekt geheel. Nu staat in Lukas 3:23b het woord 'zoon' cursief gedrukt. Dat betekent dat het in de grondtekst niet voorkomt. Letterlijk staat er 'de Heli, de Mattat' enz. In het begin van dezelfde regel gebruikt Lukas het woord zoon voor Zoon van Jozef, namelijk *huihus*. Dat betekent zoon of afstammeling. Dit woordje *huihus* komt bij de erop volgende namen niet voor, maar verwacht mag worden dat het daar wel bedoeld is. Dus enkel *zoon* van Heli enz. De tekst geeft geen aanleiding om dit anders te zien. Als Lukas hier werkelijk schoonzoon bedoelde, dan had hij hier gewoon het woord γαμβρός (*gambrós*) kunnen gebruiken, het gebruikelijke woord voor schoonzoon. Dat in Lukas 3:23 schoonzoon kan worden gelezen is derhalve vergezocht en onaannemelijk. We doen dit toch ook niet in gelijke gevallen verderop bij Mattat, Levi, enz.?

Bij deze hypothese wordt soms ook gesleuteld aan de woordvolgorde in de Griekse tekst van Lukas 3:23, 'Hij was, naar men dacht, de Zoon van Jozef, de zoon van Heli'. Dat wordt dan: 'Hij was de zoon, naar men dacht van Jozef, (maar in werkelijkheid) van Heli' enz. De woorden 'naar men dacht' hebben dan alleen op Jozef betrekking, niet op de erop volgende namen van Heli, Mattat enz. Jezus was dan niet de fysieke afstammeling van Jozef, maar wel van Heli, Mattat enz. Dat zou dan impliceren, dat Jezus via Maria afstamde van Heli en zo van David en dat Heli zo de schoonvader van Jozef was. De Griekse tekst geeft echter geen enkele aanleiding om te schuiven met woorden en het anders te lezen (Meyer).

De schrijver van het apocriefe *Proto-evangelie van Jakobus* (circa 150 na Chr.) liet blijken het Evangelie van Lukas te kennen. Als hij stelt dat Maria's vader Joachim heette en niet Heli, dan heeft hij er in die tijd geen probleem in gezien dat de stamboom in Lukas die van Jozef was. Overigens laat dit onverlet de vraag of de schrijver de waarheid sprak over de namen van Maria's ouders, het gaat er nu slechts om dat hij aanvaardde dat beide Evangelieën Jozefs stamboom noemen. De schrijver moet ook het Mattheüsevangelie gekend hebben.

De tweede hypothese die zou moeten bewijzen dat Lukas de stamboom van Maria beschrijft, stelt dat er sprake is van erfdochteren, conform Numeri 36:6-9.¹⁵ Deze theorie is uitgebreid beschreven in Dächsel's verklaring van Lukas 3:23. Maria zou geen broer hebben gehad. Om te voorkomen dat haar erfdeel aan een andere stam zou vervallen, zou zij onherroepelijk moeten trouwen met een man van dezelfde stam en van haar geslacht. Is Jozef davidisch, dan Maria ook. Jozef zou dan in de stamlinie van zijn schoonvader voor diens eigen zoon gehouden worden. Vandaar dat er staat 'Jozef, de (zoon) van Heli'. Dus quasi de zoon van Heli. Deze theorie heeft echter een wankel basis. Er blijkt nergens dat Maria geen broer had. Dat er geen vermeld wordt in het Nieuwe Testament zegt niets. Maria had wel een zus (Joh. 19:25). Was Maria de oudste van hen? Lukas vermeldt niet dat Maria een erfdochter was. Als dit zo belangrijk was, zou het een kleine moeite geweest zijn om dit ter opheldering te vermelden. Verder is het de vraag of de wet van de erfdochteren in die tijd nog wel van kracht en uitvoerbaar was. Door onder andere de deportaties naar Babel, het verlies van Samaria en de emigratie vanuit Judea naar Galilea was deze wet grotendeels onuitvoerbaar geworden. Ook deze theorie is dus een veronderstelling die niet met Bijbelse gegevens kan worden gestaafd en kennelijk niet door Lukas is bedoeld. Verder geldt ook hier het eerdergenoemde bezwaar dat 'van dezelfde stam' (Juda) breder is dan 'van het geslacht

---

¹² Reeds genoemd door Johannes Damascenus (675-749). Voor het eerst uitvoeriger betoogd in 1502 door Annio da Viterbo (1432-1502) in zijn *Breviarium de Temporibus* en weerlegd door F.X. Patrizi in zijn *De Evangelis*, Freiburg, 1853.

¹³ Jakob van Bruggen, *Christus op aarde*, 101.

¹⁴ Zie H.A.W. Meyer e.a. in het *Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament*, 1873, in de Engelse vertaling van de zesde editie door Frederick Crombie, T&T Clark, Edinburgh, 1880 bij Lukas 3:23. Hierin en in een *Opmerking* daarna toont Meyer overigens op grammaticale gronden aan, dat het 'geheel onmogelijk' is om in de tekst *schoonzoon* te lezen.

¹⁵ Reeds genoemd door bisschop Epiphanius van Salamis (310-403) en later door anderen, zoals Dächsel, overgenomen. Meyer, a.w., vindt deze theorie 'verwerpelijk' en 'arbitrair'.

van David’.

Noemt Mattheüs Maria’s stamboom (Kohlbrügge)?

H.F. Kohlbrügge (1803-1875) ontwikkelde vanuit Mattheüs 1:16 een eigen theorie om Maria tot Davids geslacht te rekenen. Deze vloeide voort uit een meningsverschil met de bekeerde Jood Isaac da Costa (1798-1860) over de afstamming van Maria, circa tien jaar na hun beider heftige, schriftelijke woordenwisseling uit 1833 over de heiliging. Deze kwestie laat ik hier rusten, maar merk op dat de verhouding tussen beide voormalige vrienden nadien behoorlijk vertroebeld was. Kohlbrügge reageerde in 1844 op een passage uit een Bijbellezing van Da Costa uit 1842 over Maria’s afstamming, met name op wat deze op pagina 363 schreef in een eindnoot bij pagina 151. Ik citeer Da Costa in ongewijzigde spelling, inclusief de cursiveringen.¹⁶

‘De genealogie bij Lucas brengt de lijn van David tot op de Maagd, bij Matthéus tot haren man, ’s Heilands pleegvader, te huis. Zo dacht ik lang. Verder nadenken en onderzoek bracht mij tot de overtuiging, dat zoo wel Lucas als Matthéus de geslachtlijst van Joseph geven, doch deze naar de wettelijke, gene naar de natuurlijke afstamming. In het breede betoog van dit gevoelen te treden, ligt hier geheel buiten het bestek. Genoeg zij het, nog te hebben doen opmerken, dat de naam van Zone Davids en het Israëlitisch recht op den troon van David, aan den Heiland kwam niet van Maria, Zijne moeder, (want de afstamming door de vrouwelijke lijn gaf in Israël geene rechten),¹⁷ maar van Joseph, in wiens huis, huwelijk, en stam Hij door de wonder-ontfangenis uit den Heiligen Geest als ingeplant werd. Daar van daan, dat overal ook bij Lucas de nadruk gelegd wordt op Josephs afstamming uit David (Luc. I.27. II.4). Daar van daan, dat bij Matthéus met bijzondere bedoeling de Engel in den droom Joseph aanspreekt met dien titel: Zone Davids, welken later de Heere Jesus heeft gevoerd (Matth. I.20). Daar van daan dat de Heere, niet bloot naar de openbare meening, maar in Israëlitisch-wettigen, waren en wezenlijke zin, de Zoon van Joseph genoemd wordt (Luc. II.48. Joh. I.46. VI.42), om dat Hij, wel niet door Joseph, maar toch in zekeren zin (en als naar de wet van een hoog-heilig leviraat, dat van den Heiligen Geest) aan Joseph verwekt was tot een erfgenaam van Zijn huis, dat huis van David, waarvan Jesus Christus (hetgeen bij eene natuurlijke afstamming onmogelijk ware geweest!) de eeuwige erfgenaam, naar de belofte, moest zijn.’

Da Costa beroept zich er dus op hoe de Schrift zelf getuigt hoe Christus zoon van David is, namelijk via Jozef. Hij speculeert niet over de vraag of een van de stambomen van Maria is. Hij past ook niet, zoals anderen, ‘kunstgrepen’ toe. Da Costa neemt de Schrift zoals deze zich presenteert.

Kohlbrügge reageerde hierop, nadat enkele Duitse vrienden hem over Da Costa’s visie hadden ingelicht. Twee jaar na de Bijbellezing van Da Costa, in 1844, verscheen van Kohlbrügge een verklaring van Mattheüs 1 onder de titel ‘Betrachtung über das erste Kapitel des Evangeliums nach Matthäus’.¹⁸ Hij doet daarin een poging om de mening van Da Costa te weerleggen ‘om de waarheid van het Woord te handhaven: dat Jezus Christus uit den zede Davids is, zoveel het vlees aangaat’. Deze woorden komen uit Handelingen 2:30 en Romeinen 1:3. Gezien deze insteek beseft Kohlbrügge niet, dat Da Costa dit ook niet ontkende. Maar hij was kennelijk van mening dat ‘uit het zaad van David’ moest samenvallen met een geboorte uit Maria’s zelfstandige afstamming van David. Anders gezegd: dat er bloedverwantschap moet zijn tussen David en Jezus. Over dit misverstand later meer. Het volgende citaat van Kohlbrügge is uit een leerrede over Lukas 2:1-7.¹⁹

‘Zo geschiedde wonder op wonder, zodat er toch nog altoos één spruit uit Davids huis was; maar eindelijk, toen hielden de wonderen op, juist toen de laatste uit Davids stam Jakob heette: hem werd een dochter, maar geen zoon geboren. Zo lezen wij Matth. 1 vs. 16: En Jakob gewon Jozef, de man van Maria, uit welke geboren is Jezus, gezegd Christus. Dat is nu zó geschreven, naar de toenmalige joodse gewoonte van de geslachtsregisters in te richten.

¹⁶ Isaac da Costa, *Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangelien*, 2e deel, 1842, 150 en 151.

¹⁷ Kohlbrügge stelt in *Schriftverklaringen*, in 1968 uitgegeven door de Protestantse Periodieke Pers, Berkel, deel 1, 3e druk, in een leerrede over Lukas 2:1-7, 142 zelfs: ‘ja, de troon des gansen lands kwam eigenlijk zijn Maria toe’.

¹⁸ In 2015 opnieuw uitgegeven door de Vereniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften, Houten, onder de titel *Overdenking van het eerste hoofdstuk van het Evangelie van Mattheüs*.

¹⁹ Te vinden in de genoemde *Schriftverklaringen*, 143.

Eigenlijk moest er staan: Jakob gewon Maria, maar omdat Maria geen zoon, maar een dochter was, zou het met de toen heersende gebruiken in strijd zijn geweest haar naam in het geslachtsregister op te nemen, en omdat Jozef Maria's echtgenoot werd, bracht de gewoonte mee in plaats van Jakob gewon Maria, te schrijven: Jakob gewon Jozef, maar met de uitdrukkelijke toevoeging: de man van Maria. Ware Jozef werkelijk Jakobs eigen zoon geweest, en niet maar zijn behuwdzoon, zo zou Maria's naam hier volstrekt niet genoemd zijn. Door deze toevoeging echter: de man van Maria, kon een ieder, die te dien dage dit geslachtsregister las, zonneklaar begrijpen, dat de mening was: Jakob gewon Maria, die met Jozef in het huwelijk trad. Jakob beduidt: 'Worstelaar', en Maria 'Wederspannigheid'. Maria's vader heeft het dus ondervonden, hoe wederspannig wij tegen God kunnen zijn als Zijn wegen anders zijn dan wij ons hadden voorgesteld.'

Kohlbrügge ontwikkelde dus een eigen 'schoonzoontheorie'. Nu niet, zoals anderen, uit Lukas 3:23 maar uit Mattheüs 1:16.²⁰ Jozef was een schoonzoon en men zou dit toen 'zonneklaar' opgemaakt hebben uit de toevoeging 'de man van Maria'. In feite betoogt Kohlbrügge dat deze formulering aantoont, dat de stamlinie van Jakob bij gebrek aan een zoon door Maria c.q. Jozef als schoonzoon wordt voortgezet. Anders had dit zo niet gekund. Dat impliceert dat Maria Jakobs eerste kind was en dat Jakob nooit zoons kreeg. Hij ondersteunt dit laatste door te stellen dat Maria 'wederspannigheid' betekent. Dat wijst op Jakobs wrevel dat hij geen zonen kreeg om de stamlinie voort te zetten. Dat Maria 'wederspannigheid' betekent is echter discutabel. Er zijn wel zestig betekenissen voor deze naam voorgesteld. Maria is de Griekse vorm van Miriam. Er wordt tegenwoordig meer van uitgegaan dat de naam Miriam ontstond in de tijd van Israëls verblijf in Egypte. Dan is het een oud-Egyptische naam, die 'schoon', 'fraai', 'welgevormd' of 'weelderig' betekent. Die betekenis ligt meer voor de hand als naam voor een dochter. De naam Maria kwam veel voor in de tijd van het Nieuwe Testament, dat wel zes vrouwen met die naam noemt. Het is aannemelijker, dat men meisjes graag vernoemde naar Mozes' zus Mirjam. Dat in Mattheüs 1:16 meer in haar naam gelezen moet worden dan dat, ligt niet voor de hand. Maar wat Kohlbrügge zich vooral niet realiseerde was, dat Jakob bij de geboorte van zijn eerste kind, Maria, nooit kon weten, dat na haar geen zoon meer geboren zou worden. Uit Johannes 19:25 blijkt dat Maria een zus had, die in de redenering van Kohlbrügge dan jonger moet zijn geweest dan Maria. Dat had theoretisch ook een zoon kunnen zijn. Feitelijk vervalft hiermee Kohlbrügg's theorie. Ook rijst de vraag of een lezer in de eerste eeuw uit vers 16 wel kon begrijpen wat Kohlbrügge stelde. Het Griekse woord voor *gewon* in vers 16, ἐγέννησε (egénnēse), wordt in alle voorafgaande malen bedoeld als fysieke verwekking. Niets wijst erop dat dit in vers 16 anders zou zijn.²¹

Dat de wrevel jegens Da Costa bij Kohlbrügge diep zat, blijkt uit een opmerking van hem dertien jaar later. In een avondmaalspreek op de morgen van kerstdag 25 december 1857 typeert hij Da Costa, die toen nog leefde, als volgt: 'Er zijn Joden, die *Christenen heten willen* [mijn cursivering, TvdB], die zeggen, dat het hun hetzelfde is, of Maria een dochter van David geweest is, of niet, het is hun genoeg, dat Jezus uit haar geboren is.'²² Met deze laatste woorden maakte hij een karikatuur van wat Da Costa betoogde. Maar zijn de cursieve woorden geen negatieve kwalificatie van Da Costa als christen? Da Costa had intussen het Bijbelse gelijk aan zijn kant. Die kreeg echter nooit de waardering, die hij om dit Bijbelse standpunt verdiende.

De kinderloze Jechonia

In de stamboom van Mattheüs 1 komt de naam van koning Jechonia voor, terwijl over hem in Jeremia 22:30 is geschreven, dat vanuit zijn nageslacht niemand meer op de troon zou zitten.²³ Daarom zeggen sommigen: als Jezus niet via Jozef op de troon kon komen, dan kon dit alleen via Maria en dan is de stamboom van Lukas 3, die niet via Jechonia loopt, haar geslachtsregister. Maar die conclusie is te snel. Allereerst al omdat de stamboom in

---

²⁰ Kohlbrügge neemt dus ook Calvijns exegese van dit vers niet over. Calvijn nam zijn vertrekpunt in de woorden 'uit wie geboren is', Kohlbrügge uit 'de man van Maria'. De verklaring van Kohlbrügge is vrij uniek en komt slechts sporadisch voor, o.a. bij Clemens van Alexandrië (125/150-215) in zijn *Stromata*, 21.

²¹ A. Baars in *De Wekker*, 20 december 1991: 'Het zal duidelijk zijn dat deze ingenieuze redenering niet kan overtuigen', p. 6, 7.

²² *Schriftverklaring*, deel 20, 67, getiteld 'Enige voorspellingen aangaande de verschijning van onze Heere Jezus in het vlees'.

²³ 'Zo zegt de HEERE: Schrijf deze man in als kinderloos, een man die niet voorspoedig zal zijn in zijn dagen. Niemand van zijn nageslacht zal immers voorspoedig zijn, zitten op de troon van David en weer heersen in Juda.' Zie ook Jer. 36:30.

Lukas 3 van Jozef is, zoals Lukas zelf stelt. Via een andere lijn, die van Nathan, is Jozef tenslotte ook een nazaat van David, Abraham enz. Maar er is nog een reden: er heeft ook daadwerkelijk niemand meer uit het fysieke nageslacht van Jechonia op de troon gezeten. Jezus is immers niet verwekt door een nazaat van Jechonia, in casu Jozef, maar ontvangen van de Heilige Geest. Het ritme van *verwekken* wordt in Mattheüs 1:16 daarom plotseling onderbroken door de zin: 'Maria, uit wie geboren is Jezus'.²⁴ Jozef was niet de verwekker, maar wel 'de man van Maria'. Jezus komt niet uit David-Jechonia-Jozef, er is niet van *natuurlijke* erfopvolging sprake, maar Hij wordt geschonken áán Jozefs en daarmee aan Davids huis, zoals in hoofdstuk 2 nader wordt uitgewerkt. De Zoon van David werd Jozef in de schoot geworpen. Bovendien moet het woord *kinderloos* niet letterlijk verstaan worden, want Jechonia had wel kinderen. Kinderloos moet verstaan worden in juridische zin, ten aanzien van de koninklijke genetische erfopvolging.²⁵ Ook deze theorie kan dus niet als bewijs dienen dat de stamboom in Lukas 3 van Maria is.

EXCURS II bij hoofdstuk 4

Over de herders en het teken dat zij kregen

Herders en schapen

Uit het Oude Testament en het Nieuwe Testament blijkt dat men in heel Israël schapen hield. De kudden verbleven overdag in de velden. Elke herder had zijn eigen kudde. Het woordje *hun* kudde in Lukas 2:8, samen met het feit dat Lukas meer herders noemt, kan erop wijzen, dat het in Lukas 2 om herders van verschillende kudden gaat. Dit beeld schetst ook Johannes 10:3, 4. Zij kwamen voor de nacht bijeen uit oogpunt van veiligheid en gezelligheid. De schapen verbleven dan in een grot of in een met stenen omheinde ruimte op het veld, een schaapskooi, met een opening of deur. Zo hadden dieven en roofdieren geen kans en het maakte het tellen van de schapen makkelijker. Herders zetten zich bij toerbeurt in of voor de opening om de ruimte af te sluiten, of zij zaten voor de deur (de deurwachter). Dat de herders zich ophielden 'in het open veld' (Luk. 2:8) betekent dus niet dat de schapen zomaar in het veld verspreid lagen. Dat zou te gevaarlijk zijn. Lukas wilde slechts aangeven, dat de herders buiten Bethlehem waren. Het waren vaak mannen en jongens (zoals David eens) uit de omgeving. Dat herders slecht bekend stonden wordt vaak betoogd, maar ook bestreden. Jezus schetst een positief beeld van hen en noemt ook Zichzelf Herder. Israël was immers van origine een herdersvolk, zoals de aartsvaders. Wel was herder een zwaar beroep en herders hoorden tot de sociaal lagere klasse.²⁶

Hoe de herders het Kind vonden

Ook uit wat Lukas vertelt over de herders blijkt, dat de geboorte in een huis plaatsvond. Dat was overdag, omdat zij tot mensen spraken (zie boek in hoofdstuk 4).

Nadat de engel de herders de geboorte van Christus in Bethlehem heeft verkondigd zegt hij in 2:12: 'En dit zal voor u het teken zijn: u zult een Kindje vinden, in windsels gewonden en liggend in de kribbe' (vertaling van mijzelf, TvdB). In het woord *vinden* hoorden de herders een aansporing om naar Bethlehem te gaan. Bij het horen van het woord kribbe beseffen zij in een woning te moeten zijn. Daar bevinden zich immers de kribben. Maar waar in Bethlehem is dat? Soms wordt gedacht aan hun eigen stal, maar we zagen al dat dit niet aan de orde kan zijn. Ze waren, zoals zal blijken, ook niet uit Bethlehem afkomstig. Moesten ze dan alle huizen in Bethlehem afgaan? Het antwoord is: ze vinden het huis op dezelfde wijze als Jozef en Maria, door navraag te doen bij de davidische stamoudste. De herders begrepen ongetwijfeld, dat deze geboren Koning te vinden was in het huis van de belangrijkste man uit Davids geslacht. Zo niet, dan wist deze in elk geval alles wat er binnen zijn familiegroep gebeurde en ook de woning van de geboren Koning. Zo vinden ze gemakkelijk Maria, Jozef, en 'het

---

²⁴ Zie Jakob van Bruggen, *Matteüs*, Kok-Kampen, 2^e druk, 1994, 33.

²⁵ G.Ch. Aalders, *Korte Verklaring, Jeremia*, bij Jer. 22:30.

²⁶ Alfred Edersheim concludeert in *The Life and Times of Jesus the Messiah*, Eerdmans, 1953, 611, uit de Misjna's Baba Kamma 7.7, 80a en Shekaliem 7.4, dat de schapen bij Bethlehem voor tempeloffers bestemd waren en dat hun herders daarom een speciale status hadden ('not ordinary shepherds'). Baba Kamma 7.7 en 80a vermelden dit zelf niet, evenmin dat de herders in dienst van de priesters en speciaal opgeleid waren. Shekaliem 7.4 regelt enkel de bestemming van verdwaald kleinvee rond Jeruzalem. Slachtvee, zoals schapen, werd rond Pascha in de tempel door handelaars of boeren verkocht. Zie Joh. 2:13-15, waar geen speciale herders of priesters worden genoemd. De herders uit Lukas 2:8 kunnen m.i. dus gewone, eenvoudige herders zijn geweest.

Kindje liggend in de kribbe' (2:16).

Dat hun bezoek overdag plaatsvond blijkt ook uit de tijd die zij nodig hadden om in Bethlehem te komen. Lukas schrijft in 2:8 namelijk dat de herders zich 'in diezelfde streek' ophielden als waar Jezus werd geboren. Het voor *streek* gebruikte woord *choora* ziet echter op een groter gebied dan direct bij Bethlehem (Van Bruggen), een regio. Lukas noemt Efratha niet, mogelijk bedoelde hij dat wel (*diezelfde* streek). Evenmin schreef hij dat de herders *bij* Bethlehem waren. In 2:15 zeggen zij tegen elkaar: 'Laten wij dan naar Bethlehem gaan.' Wie al (vlak)bij Bethlehem is, zegt dit zo niet. Evenmin iemand die zelf in Bethlehem woont. Het woord voor *gaan* dat hier gebruikt wordt, doelt op een wat langere reis.²⁷ Dat blijkt ook uit 2:16 waar we lezen, dat zij *met haast kwamen* bij Jozef en Maria met het Kind in de kribbe. Ten onrechte is in de HSV *kwamen* veranderd in *gingen*. Het Griekse woord *ēlthan* betekent echter duidelijk kwamen. Dat is door Lukas ook zo bedoeld. Hij vermeldt dit *kwamen* gezien vanuit de vertelster, Maria, die hem de informatie uit Lukas 1 en 2 waarschijnlijk heeft verstrekt.

Het Griekse woord *speusantes*, dat vertaald is als *met haast*, moet binnen de context worden begrepen. Het betekent niet, dat zij abrupt en halsoverkop in het aardedonker over de rotsachtige velden zijn gaan rennen.²⁸ De vertaling '*gingen met haast*' geeft daar ook ten onrechte aanleiding toe. Dat was echter veel te gevaarlijk, niet nodig en ook niet mogelijk gezien de langere afstand. Het woordje *haast* moet daarom worden uitgelegd als zonder omwegen en oponthoud. Naar Bethlehem gaan moet dan ook worden gezien als doortrekken of doorgaan naar Bethlehem.²⁹ Dat wil zeggen dat zij, toen het dag werd, direct met kudde en al via de snelste route naar Bethlehem doortrokken en niet al weidend met alle omwegen en vertraging van dien (Van Bruggen).³⁰

Een ingebakerde Baby en de kribbe als teken

Lukas 2:12 luidt: 'En dit zal voor u het teken zijn: u zult een Kindje vinden, in windsels gewonden en liggend in de kribbe' (vertaling van mijzelf, TvdB). Wat is nu precies het teken? Vaak wordt eronder verstaan dat de lompen en de kribbe zo bizar en ongebruikelijk waren, dat de herders Jezus daaraan konden herkennen, en in de extreme armoede en de armoedige omstandigheden van een stal een beeld zagen van zijn vernedering. We zagen al, dat de zwachtels en de inbakering een normaal gebruik waren. In vers 16, bij het bezoek van de herders, worden die zelfs niet meer genoemd. Dat kan daarom geen teken van iets ongewoons zijn. Het gaat trouwens om enkelvoud, 'teken'. Dan is de vraag: was het teken misschien het bizarre gebruik van de kribbe als wieg zelf? Zoals we eerder zagen: waarschijnlijk niet als zodanig. Bishop kon zich voorstellen, dat dit vaker voorkwam. Het gaat bij het teken echter niet om het bizarre van de kribbe als zodanig, maar om de Persoon die je niet in een *kribbe* verwacht in die ongebruikelijke *plaats*. De door Lukas gebruikte woorden 'kribbe' en 'geen plaats in de gastenkamer' wijzen op dat laatste. Het bijzondere is dus 1) de Koning van Israël in een kribbe, en 2) de Koning van Israël in een ongebruikelijke, nederige plaats.

Het teken aan de herders is drieërlei:

1. De herders vonden het Kind niet in een eenvoudige boeren- of dorpswoning, maar in een groter huis met een aparte ruimte voor opslag en stalling van dieren. Waarschijnlijk een grot, zoals ze in Bethlehem konden verwachten. Jezus vonden zij echter niet in de gastenkamer, maar in het laagste vertrek, waar een geboorte normaal niet plaatsvond. Dat was voor hen het verrassende: de beloofde Messias (*Christos*, Luk. 2:11), Redder, Koning en *Kurios* in een *kribbe*, in zó'n nederige en ongewone ruimte! Hun Zaligmaker vond het niet te min om daar geboren te worden en in slechts een kribbe gelegd te worden. De kribbe en de plaats waar deze was zijn zo teken van Christus' vernedering.

2. Inherent daaraan is, dat de omstandigheden er even eenvoudig en sober waren als in het eenvoudige milieu van de herders. *Voor u geboren* (2:11) houdt mede in: gezien hun lage sociale positie. Wat ze zullen aantreffen stemt overeen met wat ze vaker gezien zullen hebben: gewoon een ingebakerde baby in de kribbe. Het verrassende was voor hen echter dat de Messias zijn aardse leven begint als zijnde een van hen. Hij daalt af op

---

²⁷ Jakob van Bruggen, *Lucas*, 84.

²⁸ Gesina Ingwersen: 'Ze lopen zo hard ze kunnen.' De Vries: 'En haastig gingen ze achter elkaar door het duistere land.'

²⁹ B. Wielenga in *Een Kind is ons geboren* noemt eveneens 'doortrekken'.

³⁰ Bijna alle vertellers menen, dat de herders de schapen zomaar in het veld achterlieten, want God zou wel voor hen zorgen. Maar een echte herder zal dit nooit doen. Nog daargelaten dat schapen op het veld 's nachts altijd veilig in een ommuurde, afsluitbare ruimte of grot waren. Hoewel het in dit geval wél om een echte stal zou gaan kwam niemand op deze gedachte.

hun niveau. Ook dat is voor hen een teken, dat Hij 'voor hen' is geboren.

3. Blijkens de woorden van de engel (Luk. 2:11) is Jezus reeds als baby een gezalfde Heere en Zaligmaker. Hij komt niet pas later als zodanig onder het volk openbaar. Hij begon zijn werk als Zaligmaker als klein, weerloos kind.

Samengevat: het teken voor de herders is dus zowel het onverwacht gewone (de eenvoud en een ingebakerde baby), als het verrassend ongewone (de afwijkende, nederige ruimte waarin het Kind is geboren en in de kribbe ligt). Het gaat bij de kribbe niet om het bijzondere *gebruik* ervan op zichzelf, als 'wieg', al is dat in deze woning niet gebruikelijk. De kribbe is indicatie van de ongebruikelijke *plaats* waar Jezus is geboren: niet in de gastenkamer, maar in de opslagruimte annex stalling. Zo tekent Lukas het contrast: kribbe versus gastenkamer. Zo laat hij licht vallen op de vernedering van Christus. Daarom ging het hem ook niet om de grot als zodanig, die was bij woningen niet ongebruikelijk, en die vermeldde hij dan ook niet. De zwachtels en de kribbe zijn dus geen bizarre tekenen om Jezus te *lokalisieren*, maar eenvoudige tekenen om zijn vernedering en zijn werk te *illustreren*.

EXCURS III bij hoofdstuk 4

Excurs over de geboortegrot in Bethlehem

De huidige grot

We zagen, dat de meest waarschijnlijke en aannemelijke plaats waar Jezus is geboren een woning was, waaronder zich een grot bevond. De vraag is nu of de geboortegrot onder de Geboortekerk in Bethlehem ook de werkelijke geboorteplaats van Jezus was. De Geboortekerk, in het hart van het oude Bethlehem uit de eerste eeuw, bevindt zich tegenwoordig in het oostelijk deel van Bethlehem en wel bijna op het hoogste punt, aan de noordoostzijde van een heuvel. Dat is precies de plaats waar patriarchale woningen werden gebouwd. Wie de geboortegrot bezoekt, wandelt een grot binnen in een heuvelrand. De grot is via de kerk met twee trappen naar beneden te bereiken en maakt deel uit van een groter grottenstelsel. Oorspronkelijk was er maar één toegang. Tegenover de nis met een zilveren ster die de plaats van Christus' geboorte zou markeren, is een kleine halfronde nis in de wand van de grot met een stenen voerbak. De grot zelf is verder uitgehakt en meet twaalf bij drie meter. De grot is met metselwerk verstevigd, zodat van de oorspronkelijke grot nog slechts een glimp te zien is. Deze grot was de benedenverdieping, 'de kelder' van een oude dorpswoning uit het Bethlehem van rond het begin van onze jaartelling. In Bethlehem is nog steeds een aantal oude huizen die gebouwd zijn over kalksteengrotten. Deze zijn zeer oud en gelijk aan de geboortegrot. Zou men de huidige Geboortekerk oplichten dan vond men, naast de geboortegrot, nog meer resten van buurwoningen die op dezelfde wijze zijn opgebouwd geweest. Stephan en Claire Pfann, aan wie de voorgaande informatie is ontleend, zijn daarom tamelijk stellig in hun mening. Zij hanteren een archeologische waarderingschaal voor geloofwaardigheid.

A = zeker, B = waarschijnlijk, C = plausibel en D = gerucht of speculatief. De juistheid van de theorie van de geboortegrot ligt voor hen ergens tussen A en B. Dat neemt niet weg, dat er ook vragen zijn. Na een aantal getuigenissen over een grot uit de eerste eeuwen na Christus, volgt kort iets over de geschiedenis van de Geboortekerk.

Vroege getuigenissen van de grot

De vroegste vermelding van de plaats waar Jezus geboren zou zijn is van Justinus Martyr (100/114-165 n.Chr).³¹ Hij is geboren in Flavia Neapolis in Samaria (nu Nablus). Van heidense komaf werd hij christen toen hij 30 jaar was. Omstreeks 150 schrijft hij, dat pelgrims de grot bezochten en verder:

'Maar toen het Kind in Bethlehem geboren werd, omdat Jozef in dat dorp geen onderdak kon vinden, nam hij zijn intrek in een bepaalde grot bij het dorp.' Hij maakt ook melding van de kribbe.

De tweede vermelding komt voor in het apocriefe *Proto-Evangelie van Jakobus*, dat uit ongeveer dezelfde tijd dateert. Hieruit het citaat waarin Jozef en Maria onderweg zijn naar Bethlehem:

'En toen zij op de helft waren zei Maria tot hem: 'Jozef, til mij van de ezel af, want het kind in mij benauwt me en wil tevoorschijn komen.' En hij tilde haar van de ezel en zei tot haar: 'Waar zal ik je naartoe brengen om je schaamte

---

³¹ In zijn *Dialog met de Jood Trypho* I, 78.

te verbergen? Want dit is een onherbergzame streek.' En hij vond daar een grot en bracht haar naar binnen. En hij liet zijn zonen bij haar achter en ging een Hebreeuwse vroedvrouw zoeken in de omgeving van Bethlehem.'

Ongeveer eenzelfde vermelding komt voor in het *Evangelie van pseudo-Mattheüs* (mogelijk vijfde tot zevende eeuw) waar staat:

'En toen hij dit gezegd had, beval de engel de muilezel stil te staan, omdat de tijd om te baren gekomen was. En hij gebod Maria van het dier af te stappen en een onderaardse spelonk binnen te gaan waarin nooit licht was, maar altijd duisternis, omdat het daglicht er helemaal niet binnendrong.'

Dit apocrief dateert echter van op zijn vroegst 650, toen de Geboortekerk al gebouwd was. Het bevat geen objectieve waarneming en biedt geen nieuwe feiten. De eerste zeventien hoofdstukken zijn een bewerking van het *Proto-Evangelie van Jakobus*.

De derde vermelding is van Origenes (185-254).³² Hij bezocht in circa 230 de geboortegrot en schreef:

'De grot werd mij getoond waarin Hij is geboren en de kribbe waarin hij in doeken werd gewikkeld.' Hij vertelde verder, dat iedereen in die streken deze plaats kende. Zelfs de heidenen vertellen aan ieder die het horen wil, 'dat Jezus in die grot is geboren'.

De vierde vermelding is afkomstig van Eusebius (260-340), sinds 313 bisschop van Caesarea.³³ Hij schrijft omstreeks 315 het volgende:

'Nu zijn ze het er allemaal over eens dat Jezus Christus werd geboren in Bethlehem, en daar wordt door de inwoners een grot getoond aan hen die uit het buitenland komen om het te zien.'

De vijfde vermelding is afkomstig van kerkvader Hiëronymus van Stridon (347-420). Hij woonde sinds 386 in een van de aangrenzende grotten en werkte er aan de *Vulgata*, de Latijnse Bijbelvertaling. Hij verklaarde in 395 het volgende:³⁴

'Vanaf de tijd van Hadrianus tot de regering van Constantijn – een periode van ongeveer honderdtachtig jaar – was de plaats die getuigde van de opstanding bezet door een tempel van Jupiter. Terwijl op de rots waar het kruis had gestaan door de heidenen een marmeren standbeeld voor Venus was opgericht en een voorwerp van aanbidding werd. De oorspronkelijke vervolgers veronderstelden inderdaad dat ze door het ontheiligen van onze heilige plaatsen ons geloof in de passie en de opstanding zouden beroven. Zelfs mijn eigen Bethlehem, zoals het nu is, de meest eerbiedwaardige plaats in de wereld (...) werd overschaduwed door een bos van Tammuz, dat wil zeggen van Adonis; en in de grot zelf, waar het kind Christus zijn eerste kreet had geuit, werd er een klaagzang geuit over de minnaar van Venus.'

De geschiedenis van de Geboortekerk

Algemeen werd dus een grot aangewezen en blijkbaar steeds dezelfde. Omdat de bouwgeschiedenis na te gaan is kunnen we de door Hiëronymus genoemde grot lokaliseren onder de Geboortekerk in Bethlehem. Volgens Hiëronymus stonden boven de grot eerst een aan Adonis gewijde tempel en een gewijd bos. Keizer Constantijn de Grote en zijn moeder Helena lieten deze tempel afbreken en vervangen door een basiliek. Volgens Eusebius bouwde Helena in 326 de basiliek.³⁵ Op 31 mei 339 werd deze ingewijd. Vanaf 386 woonde Hiëronymus in een van de grotten. Na een brand in 529 is de basiliek in 565 door keizer Justinianus I herbouwd tot de huidige Geboortekerk. De huidige geboortegrot onder de Geboortekerk is in elk geval dezelfde als die in 326 werd aangetroffen. Maar hoe zit het met de periode daarvoor?

---

³² In *Contra Celsum*, 1.51.

³³ *Demonstratio Evangelica*, boek III, hoofdstuk 2-26.

³⁴ *Brief Aan Paulinus van Nola* (brief 58, 3).

³⁵ Eusebius, *Leven van Constantijn*, 3:41. Zie ook Sulpicius Severus, *Heilige geschiedenis* 2.33 en Sozomenus, *Kerkgeschiedenis* 2.2.1.

Kritiek en vragen

Loopt er een rechtstreekse lijn van de grot die men ontdekte in 326 naar die welke Justinus in 150 noemde en waarin Jezus geboren is? En hoe zit het met de tempel van Tammuz? Deze en andere vragen komen hierna aan de orde.

Grot in of buiten Bethlehem?

De getuigen uit het bovenstaande noemen allen een grot als geboortelocatie. Wat echter opvalt is dat juist de oudste getuige, Justinus Martyr, het heeft over een grot *bij* Bethlehem, omdat Jozef in Bethlehem zelf geen onderdak kon vinden. Die voorstelling strookt niet met Lukas 2:6 waar Lukas schrijft dat Jozef en Maria al een tijd *in* Bethlehem verbleven. In Lukas 2:11 zegt de engel, dat Christus is geboren *in* de stad Davids, Bethlehem. En in Lukas 2:15 zeggen de herders tegen elkaar 'laten we dan naar Bethlehem gaan'. Andere details uit Lukas 2 geven ook blijk van een woonhuis, dat wil zeggen binnen Bethlehem.³⁶ Hoe is dit verschil te verklaren? Drie mogelijkheden:

- a. Justinus is mogelijk zelf nooit ter plaatse geweest. Schreef hij daarom nogal vaag 'een *bepaalde* grot'? Ook het feit, dat hij de tempel van Adonis niet noemt kan erop wijzen, dat hij er nooit geweest is.
- b. Toen Justinus in 130/140 n.Chr. christen werd, was boven de grot al de tempel van Adonis en het gewijde bos. Daarvoor moesten de woningen verwijderd worden, zodat alleen de grot overbleef. Bethlehem was toen totaal verwoest door het Romeinse leger en het dorp was verlaten. Het kan zijn, dat als Justinus rond 150 toch ter plaatse is geweest, de situatie voor hem niet meer duidelijk was, waardoor hij meende dat de grot buiten Bethlehem lag.
- c. Dit laatste kan er ook de oorzaak van zijn dat hij niet meer kon zien dat het onderdak de gastenkamer was van een huis waar de grot bij hoorde. Hij had geen zicht op de oorspronkelijke wijze van bewoning.

Conclusie: het is niet duidelijk of Justinus nu wel of niet in Bethlehem is geweest. Zijn uitspraak wijst er wel op, dat een grot als geboorteplaats toen al breed werd aangenomen. Hij vermeldt dat er pelgrims heen gingen. Het is ook vrijwel ondenkbaar dat dit gegeven nog zo kort nadat de oudste getuigen ervan waren gestorven, niet op waarheid zou berusten. Een vijftien jaar vóór zijn bezoek stonden de huizen er nog en woonden er waarschijnlijk nog steeds nazaten van de bewoners bij wie Jozef onderdak had. Ook in het dorp en bij andere familieleden moet dit, al was dan 150 jaar verlopen, nog bekend zijn geweest. Zeker nu het een zeer belangrijk Persoon uit de geschiedenis betrof. Als Justinus dit schrijft, is het nog maar zo'n 50 tot 75 jaar geleden dat de meeste apostelen en kinderen van Jozef nog leefden. De apostel Johannes stierf rond 100 en Simeon van Klopas in 107. De vermelding van Justinus heeft daarom toch veel waarde. Justinus begon de zin trouwens wel met de opmerking, dat 'het Kind *in* Bethlehem geboren' is.

Er is wel beweerd, dat Justinus het feit van de grot heeft verzonnen om het mithraïsme de wind uit de zeilen te nemen. Het mithraïsme was een godsdienstige stroming die in die tijd veel aanhangers had. Mithras werd volgens de legende geboren in een grot in een rots. Justinus beweerde, dat zij dit hadden overgenomen uit Jesaja 33:16: '... die zal wonen op de hoogten; bergvestingen op de rotsen zullen zijn veilige vesting zijn', enz.³⁷ Justinus vertaalde of las echter: 'zal hij in de hoge grot van de sterke rots wonen'. Justinus las er zo een voorspelling in van de geboorte van de Messias in een grot in een rots en zou dit nu uitsluitend willen claimen voor Jezus. Justinus' lezing is beslist onjuist, zoals de HSV laat zien. Maar dat hij om die reden de grot als geboorteplaats van Jezus verzon is daarmee nog niet bewezen. Het lijkt meer apologie.

Het apocriefe *Proto-evangelie van Jakobus*, uit circa 145, noemt een grot in het open veld. In o.a. de schilderkunst, vooral in de vijftiende en zestiende eeuw, is de voorstelling van een grot in het open veld ook

---

³⁶ Daarom moet ook de theorie van Jezus' geboorte in de Migdal-Eder (schaapstoren, lett. toren van de kudde) worden afgewezen. Maria zou onderweg van Jeruzalem naar Bethlehem in de stal ervan Jezus geboord hebben. Deze toren zou vlak bij Bethlehem gestaan hebben, volgens Hieronymus duizend stappen ervandaan. Hij vermoedde dit echter slechts omdat men er een 'veld van de herders' kende. Het bestaan ervan is nooit aangetoond. Dat betreft ook de opvatting, dat bij Bethlehem de Migdal-Eder was waar voorbij Jakob zijn tent opzette (Gen. 35:11) en dat Micha die bedoelde (Mi. 4:8). 'Toren van de kudde' is daar een beeld voor Sion (in de tekst wordt ook Ofel genoemd, noordelijk van de berg Sion). Zie voor een uitgebreide bespreking van dit misverstand E.W. Hengstenberg, *Christology of the Old Testament: and a commentary on the Messianic predictions*, vol 1, Edinburgh, T. & T. Clark, 1871, 454 e.v.

³⁷ In zijn *Dialogo met de Jood Trypho* I, 70, 78.

talloze malen weergegeven en heeft die enorme invloed gehad, mede door het veel latere *Evangelie van pseudo-Mattheüs*. De schrijver van het *Proto-evangelie van Jakobus* heeft zijn informatie duidelijk niet uit eigen wetenschap en is geen echte getuige. Het geschrift is vermoedelijk ontstaan in Syrië of Egypte.³⁸ De schrijver identificeert zich met Jezus' oudste halfbroer en geeft er blijk van het Evangelie van Mattheüs en Lukas te kennen. Hij citeert er soms letterlijk uit, al heeft hij tal van wonderlijke zaken toegevoegd. Zijn bedoeling was slechts de verheerlijking van de maagd Maria. Vandaar ook, dat de halfbroers van Jezus door hem worden voorgesteld als kinderen die Jozef al had en die daarom geen kinderen van Maria waren.

Hij valt echter door de mand als hij o.a. schrijft dat de streek bij de grot onherbergzaam was en dat de grot buiten Bethlehem in het open veld lag. Jozef zocht een vroedvrouw 'in het land van Bethlehem'. Dit laatste kan ingegeven zijn door de toenmalige drang om achter de tekst allerlei mystieke betekenissen te zoeken en ze allegorisch uit te leggen. Dit betreft de doeken, maar ook het idee dat er geen getuigen zouden moeten zijn bij zo'n goddelijk mysterie als de geboorte van de Zoon van God.³⁹ Zo wordt het geboorteverhaal uit zijn culturele setting gehaald, een euvel waaraan we na twintig eeuwen nog lijden.

Deze vermelding van een grot *buiten* Bethlehem is in elk geval geen objectieve informatie. Het *Proto-evangelie van Jakobus* heeft in dit opzicht dan ook geen toegevoegde waarde dan dit ene, dat een grot als Jezus' geboorteplaats al rond 150 breed werd aangenomen.

De tempel van Adonis/Tammuz

De overige vermeldingen van een grot zijn gedaan door Origenes in 230, Eusebius rond 315 en Hiëronymus in 395. Het valt op dat Origenes en Eusebius, evenals Justinus, de tempel van Adonis niet noemen. Het ging hun blijkbaar alleen om de grot. Hiëronymus vermeldt de tempel pas nadat die al afgebroken was. Origenes en Eusebius zijn intussen wel eenparig in hun vermelding dat plaatselijke bewoners de grot konden tonen. Dat onderstreept dat de lokalisatie van Jezus' geboorteplaats als grot eeuwenlang kon standhouden. Verder blijkt hieruit dat de grot, ondanks de aanwezigheid van de tempel, bezocht kon worden.

Uit het verband van Hiëronymus' woorden blijkt, dat de tempel van Adonis (Tammuz) gebouwd zou zijn in de tijd van keizer Hadrianus (76-138). Dat is aannemelijk. Nadat Hadrianus de tweede Joodse opstand, de Bar-Kochba-opstand (132-136), had neergeslagen, ontheiligde hij in 134 tal van heilige plaatsen van Joden en christenen. De Joden moesten Jeruzalem verlaten. Hij plaatste een tempel voor Jupiter op de plek van Christus' opstanding en een marmeren Venusbeeld op Golgotha. Vaststaat, dat Bethlehem toen totaal verwoest werd door het Romeinse leger. Het lijkt aannemelijk, dat Hadrianus toen ook over de heilige plaats in Bethlehem, de geboortegrot, een tempel van Adonis liet bouwen. Dat bewijst dan tevens dat die grot toen al een plaats van verering was en als geboorteplaats van Jezus werd beschouwd. Als deze plaats dus al minstens vanaf 100 tot 325 als geboortegrot van Jezus werd aanvaard, ligt het voor de hand deze traditie min of meer als bewijs te zien van de juiste plaats van Jezus' geboorte in Bethlehem.

Door critici, zoals Frazer, is aangevoerd, dat de cultus rond de zwak verlichte ondergrondse grot er al lang was gevestigd voordat Maria in Bethlehem beviel, zodat de eerste aanbidders bij de grot Adonis-aanhangers waren en geen christenen.⁴⁰ Hij wijst op het verband tussen Adonis als vruchtbaarheidsgod, 'de geest van het koren', en het feit dat de naam Bethlehem het Huis van Brood of het Huis van Maïs betekent.

In Fenicië en Palestina werd Adonis/Tammuz als de god van het graan en in Bethlehem als de god van het brood vereerd. Adonis was omwille van zijn jeugdige schoonheid ook symbool van de lente en de opbloeiende natuur. Dat Tammuz in Israël vereerd werd, is bekend. Dat blijkt uit Ezechiël 8:14: 'Toen bracht Hij mij bij de ingang van de poort van het huis van de HEERE die aan de noordkant is, en zie, daar zaten vrouwen die de Tammuz beweenden.' Moderne mythologen, zoals Craveri, stellen daarom dat de cultus van Adonis/Tammuz de oorsprong van het heiligdom in Bethlehem was en dat de christenen het later overnamen als de geboortegrot van Jezus.⁴¹ Dit is echter een stelling waarvoor geen bewijs is geleverd. Ook in de vier evangeliën is niets te vinden

---

³⁸ A.F.J. Klijn, *Apokriefen van het Nieuwe Testament*, Kok Kampen, 1984.

³⁹ Zie Kenneth E. Bailey in *The Manger and the Inn*, in diens noot 32.

⁴⁰ De Schotse antropoloog Sir James George Frazer (1854-1941) in *The Golden Bough, A Study in Magic and Religion*, 1890, hoofdstuk 33.

⁴¹ Marcello Craveri (1914-2002), *The Life of Jesus*, Grove Press, 1967, 35-37.

waaruit blijkt dat deze praktijk na vijf eeuwen nog in Israël voorkwam. Het is jammer dat de Palestijnse Autoriteit niet toestaat dat er verder diepgaand archeologisch onderzoek plaatsvindt onder de vloer van de Geboortekerk. Dat zou misschien aan het licht kunnen brengen of de Tammuz-cultus er op die plek eerder was dan het christendom of later.

Is de grot te diep?

Andere critici stellen dat de grot met zijn ongeveer zes meter te diep was om geschikt te zijn als stal. De doorgang naar beneden zou te steil zijn voor een kudde schapen en het is er vrijwel aardedonker. Dat dit laatste overeenstemt met wat in pseudo-Mattheüs staat, 'waarin nooit licht was, maar altijd duisternis, omdat het daglicht er helemaal niet binnendrong', is enkel toeval. Het zegt ook niets, omdat vee bij zonsondergang in de grot werd gebracht en er bij zonsopgang weer uit gehaald werd. In elke grot is het 's nachts aardedonker. Toch werden grotten 's nachts vaak gebruikt als stal. Dat de helling van de grot voor een kudde te steil zou zijn overtuigt evenmin. Het gaat om een grot bij een woning waarin maar enkele stuks vee werden gehouden, een ezel, rund of wat geiten.

Weer anderen stellen, dat de diepte van de grot eerder op een grafombe wees, die daarom door Joden nooit meer als deel van een huis gebruikt zou worden. Jezus zou daar nooit geboren zijn. Deze conclusie is echter voorbarig. Niet de situatie van nu is maatgevend, maar die in de eerste eeuw. Hoe waren toen de diepte en de toegankelijkheid? Daar is weinig over bekend. Wel is er een verslag van de in 744 door Bonifatius tot bisschop gewijde Willibald von Eichstätt. Hij maakte een pelgrimstocht naar Israël en schreef: 'De plaats waar Christus geboren is, was ooit een grot onder de aarde, maar het is nu een vierkant huis dat in de rotsen is uitgehouwen, en de aarde is eromheen uitgegraven en uitgegooid, en er is nu een kerk boven gebouwd.' Er is dus nogal 'gesleuteld' aan en in de grot. Hij is verder uitgegraven, vergroot en versterkt.

Uit archeologisch onderzoek naar de bouwgeschiedenis blijkt, dat de geboortegrot sinds de eerste basiliek uit 326 slechts door pelgrims bezocht kon worden via toegangswegen onder het priesterkoor van de kerk.⁴² Maar zij konden de grot enkel van boven zien en hadden er geen directe toegang toe. Bij de herbouw in 565 door Justinianus kreeg de geboortegrot waarschijnlijk de twee huidige toegangen aan de zuid- en de noordkant om de stroom pelgrims beter te regelen. Het is geenszins uitgesloten, dat de oorspronkelijke toegang dus makkelijker was en dat de grot deel uitmaakte van een woning.

Conclusie

Werkelijk bewijs is niet voorhanden, maar het is wel redelijk aannemelijk, dat de Geboortegrot die in Bethlehem wordt getoond, de plaats is waar Jezus geboren is. Het rust op zeer vroege getuigenissen, die als betrouwbaar overkomen. De grot bevindt zich ook op de plaats waar patriarchale woningen in het oude Bethlehem werden gebouwd.

---

⁴² *Historical and archaeological analysis of the Church of the Nativity*, door Michele Bacci c.s., verbonden aan de universiteiten van Fribourg (CH) en Siena (It), 2012 published by Elsevier Masson SAS, zie ook <https://core.ac.uk/download/pdf/141539440.pdf>.